

Einar Gerhardsen i russiske arkiv – en metoderapport for SKUP 2014

Av Morten Jentoft, journalist i utenriksredaksjonen, NRK, tel 23048210/99267524

Redaksjonens adresse:

NRK - utenriks

0342 Oslo

Følgende er blitt publisert med utgangspunkt i i dette prosjektet:

Temasak for NRK Dagsrevyen 25. mai 2013:

<http://tv.nrk.no/serie/dagsrevyen/nnfa02052513/25-05-2013#t=23m38s>

Artikkel for nrk.no 25. mai 2013:

<http://www.nrk.no/verden/fikk-gerhardsen-til-a-endre-syn-1.11044428>

Temasak for NRK Dagsrevyen 7. juli 2013

<http://tv.nrk.no/serie/dagsrevyen/nnfa19070713/07-07-2013#t=15m17s>

Radioreportasje for NRK Verden på lørdag 7. juli 2013

<http://radio.nrk.no/serie/verden-paa-loerdag/mnra38002713/06-07-2013#t=27m40s>

Radioreportasje for NRK Verden på lørdag 21. desember 2013

<http://radio.nrk.no/serie/verden-paa-loerdag/mnra38005113/21-12-2013#t=17m53s>

Redgjørelse for arbeidet med dette prosjektet

Jeg har i mer enn 15 år arbeidet i forskjellige russiske arkivet, med tema knyttet til felles norsk – sovjetisk historie. De siste fem årene har jeg konsentrert meg om arkiv i Moskva, da først og fremst de to arkivene RGASPI (arkivet for sosial-politisk historie) og RGANI (arkivet for nyere historie). Jeg ble for noen år tilbake klar over at det i disse arkivene også fantes en mappe på Norges mangeårige statsminister Einar Gerhardsen. Jeg visste umiddelbart at dette ville være interessant sett i lys av Gerhardsen-familiens spesielle forhold til Moskva og sovjetiske myndigheter. Det var Einar Gerhardsen som i 1955 «brøt isen» og valgte å dra på et historisk besøk til Sovjetunionen i 1955. Men samtidig har ryktene om Gerhardsen-familien, og ikke minst Einar Gerhardsens kone Wernas noe spesielle forhold til sovjetiske diplomater, floret. Hadde Werna blitt så sjarmert av den unge sovjetiske diplomaten Jevgenij Beljakov under et besøk i Sovjetunionen 1954, at de to innledet et seksuelt forhold, som igjen gjorde det mulig for den sovjetiske etterretningstjenesten KGB å presse Norges statsministerfamilie. I mange år har det vært mye rykter, men lite konkret om dette forholdet. Kunne det være mulig å finne noe om dette i de sovjetiske arkivene?

I 2011 var jeg flere ganger i arkivene i Moskva i forbindelse med mitt bokprosjekt «Radio Moskva». Jeg brukte da samtidig anledningen til å finne ut hvor mappen til Einar Gerhardsen befant seg. Det viste seg raskt at den ikke lå samme sted som mye av det materiale jeg ellers hadde jobbet (RGASPI-arkivet), men derimot i det mer vanskelig tilgjengelige RGANI. Men jeg klarte å bli kjent med den dyktige nestsjefen på RGANI, Mikhail Prozumensjtsjikov. Det skulle vise seg å bli svært nyttig og avgjørende for å få tilgang til materiale om Einar Gerhardsen. Prozumensjtsjikov har tidligere hatt kontakt med norske historikere og forsto at dokumentene om Norges tidligere statsminister kunne være av stor interesse. Men likevel var det en lang vei fram fordi det var tydelig at mappen til Einar Gerhardsen ikke var systematisert og ordnet. Da jeg derfor høsten 2012 besøkte RGANI-arkivet, var det derfor ikke mulig å få se dokumentene, fikk jeg opplyst. Det var en stor skuffelse, men jeg ble lovet at dette skulle være mulig, når mappen var ordnet. Jeg hadde allerede før besøket i Moskva i oktober 2012 tatt kontakt med Einar Gerhardsen sønn Rune for å høre hvordan han stilte seg til mitt prosjekt, og om han eventuelt kunne tenke seg å være med til Moskva for å se på dokumentene om faren, og eventuelt moren. Rune Gerhardsen hadde tidligere gått hardt ut mot journalister og historikere som spekulerte i et eventuelt seksuelt forhold mellom hans mor

og en KGB-agent. Kom med bevis eller hold kjeft var hans oppfordring. Men han var nå positiv til at jeg jobbet med denne saken, og sa seg også villig til å bli med til Moskva, når det ble mulig.

I april 2013 fikk jeg så pass klare forsikringer fra Mikhail Prozumensjtsjikov og RGANI at billetter til Moskva ble bestilt. Men med lang erfaring fra arbeid i Russland og med russiske arkiv, var jeg langt fra sikker på at dette kom til å gå bra. Dessuten viste det seg at det var relativt kronglet å få filmtillatelse inne i selve arkivet i Moskva, som formelt er en del av administrasjonen under president Vladimir Putin. Jeg valgte også å koble inn den norske ambassaden i Moskva, og de sørget for å ta kontakt med arkivet for å «gå god for meg».

Før vi dro til Moskva, gjorde jeg noen opptak i Oslo, blant annet hjemme hos Rune Gerhardsen og i NRK, der vi sammen så på opptak av Einar og Werna Gerhardsen fra deres besøk i Sovjetunionen i 1955. Med på opptakene i NRK var også Einar Gerhardsens tolk den gangen, nå 87 år gamle Georg Krane. Krane kunne fortelle mange artige episoder fra møtene med sovjetledere som Nikita Khrusjtsjov, som jeg brukte i et eget innslag som ble sendt i Verden på lørdag 21. desember 2013.

Vel framme i Moskva og RGANI-arkivet jobbet jeg sammen med NRKs dyktige lokale fotograf Jurij Linkevitsj, som hadde sørget for å få de nødvendige tillatelser til filming inni arkivet. (Jeg filmet selv en god del av de andre opptakene i Moskva). Det visste seg at dette var relativt kostbart, mer enn 500 kroner i timen, noe jeg ikke var helt klar over da vi gikk i gang med opptakene. Men det viktigste var at fikk utdelt det var vi var kommet til Moskva for å se, de mer enn 700 sidene med dokumenter tilknyttet Einar Gerhardsen. Mens kamera gikk, var det så bare å gå i gang. Det visste seg raskt at det aller meste var rene klipp fra norske aviser og tidsskrifter, uten særlig interesse. Men innimellom var det også svært interessante ting, blant annet dokumenter fra den tiden da diplomater/KGB-agenter begynte å frekventere Gerhardsen-familien hjemme på Tøyen. Vi fant ingen ting i materialet som direkte antydte noe forhold mellom Beljakov og Werna Gerhardsen, men derimot en konklusjon om at sovjeterne mente Werna hadde stor innflytelse på sin mann. Kildekritisk er det mulig å hevde at dokumentene vi fikk tilgang til ikke inneholdt KGB-materiale. Men samtidig var KGB underordnet Sentralkomiteen i kommunistpartiet, og det var dens dokumenter som lå i mappen.

For ytterligere å finne ut om hva som skjedde i kulissene av det norsk-sovjetiske forholdet på midten 1950-tallet, oppsøkte vi også Jurij Derjabin, den eneste av de ansatte på den sovjetiske ambassaden i Oslo som fremdeles er i live. Han husket godt det som skjedde, og innrømmet at de fleste av hans kollegaer som jobbet med Gerhardsen-familien, var tilknyttet KGB. Men han mente bestemt at det ikke var noe erotisk forhold mellom Jevgenij Beljakov og Werna Gerhardsen. Jurij Derjabin var tydelig svekket da vi besøkte ham, og døde i august 2013. Intervjuet med ham er derfor viktig dokumentasjon fra vår nære historie.

Vi brukte også tiden i Moskva til å snakke om forholdet mellom Einar Gerhardsen og hans beste ungdomsvenn Amund Myhre. Jeg hadde fra før funnet Amund Myhres mappe i RGASPI-arkivet, og kunne bruke dette materiale i tillegg til dokumenter jeg hadde funnet i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo til å lage egne saker om forholdet mellom de to vennene. Amund Myhre flyttet til Sovjetunionen i 1923, for aldri å komme tilbake til Norge. Han nektet også å møte Einar Gerhardsen da denne prøvde å få kontakt med ham under et besøk i Sovjetunionen i 1978.

Jeg mener jeg med dette prosjektet kunne «lande» en sak som det har vært skrevet mye om og spekulert i gjennom mange år. Selv om vi kanskje aldri får vite alle detaljer om Gerhardsen-familiens forhold til KGB, så kunne både arkivmaterialet og intervjuet vi gjorde med Derjabin slå fast at det ikke var noe erotisk forhold mellom Werna Gerhardsen og Jevgenij Beljakov. Men det betyr ikke at det som skjedde var politisk uinteressant. Rune Gerhardsen mener også at faren oppnådde det han ville med den tette kontakten med de unge sovjetiske «diplomatene». Han kunne roe ned russerne og få dem til å forstå at NATO-landet Norge ikke hadde aggressive hensikter overfor Sovjetunionen.

Mine erfaringer med dette prosjektet, som med andre saker jeg har arbeidet med i russiske arkiv, er at det er viktig å være tålmodig og jobbe å lang sikt. Det må bygges opp egen kunnskap og tillitsforhold til dem som jobber i disse arkivene. Ikke minst det siste er svært viktig. Jeg har også vært nøye med å forklare hva jeg holder på med og på hvilken måte det blir presentert. Jeg har derfor også sendt linker til Moskva slik at de har kunne se det som er publisert om Gerhardsen-familien, og det tror jeg gjør at jeg holder dørene åpne for nye prosjekter. Dette er råd jeg alltid gir når andre spør hva de skal gjøre for å finne fram i den ofte uoversiktlige russiske arkivjungelen.

Oslo 10/01/2014

Morten Jentoft